

29 ਸਿਰੜ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ-ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

Aug

admin 0 Comments

ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਲਪ ਦੀ ਰੂਹ ਅੱਜ ਉਦਾਸ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਮੌਰ ਸਥਾਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਦਾ ਲਈ ਤੁਰ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੋ-ਇਕ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪੀਠ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਦਮਸ਼੍ਰੀ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਇਨਾਮਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਨਾਮ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' 'ਪਰਸਾ', ਅੱਧ ਚਾਨਣ ਰਾਤ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਦਾਨ' ਵਰਗੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਲਾਸਿਕ ਨਾਵਲ ਪਾਏ। 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਅਤੇ 'ਅੰਨ੍ਹੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਦਾਨ' ਨਾਵਲਾਂ 'ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵੀ ਬਣੀਆਂ। 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' 'ਤੇ ਬਣੀ ਫਿਲਮ ਨੇ ਸਰਵੋਤਮ ਖੇਤਰੀ ਫਿਲਮ ਐਵਾਰਡ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਤਾਉਮਰ ਜ਼ਿੰਗਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ, ਲੜਦਿਆਂ, ਭਿੜਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਜੋ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ

ਸਦਾ ਅਮਰ ਰਹਿਣਗੇ। ਅਦਾਰਾ 'ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ' ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਲਾਗ਼ ਸੇਵਾ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਰਹੂਮ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ (ਬਾਨੀ ਸੰਪਾਦਕ 'ਹੁਣ') ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲੰਮੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। - ਸੰਪਾਦਕ

ਮੁਲਾਕਾਤੀ : ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ

ਸਵਾਲ : ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੰਗੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਵੇਚਣੇ ਪਏ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸੱਗੀ ਵੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਗੀ ਮੁੜ ਕੇ ਬਣ ਸਕੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਸੱਗੀ ਵੇਚਣ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ 50 ਸਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਦੇ ਸੱਗੀ ਬਣਵਾਉਣ ਜੇਗੇ ਹੋਏ ਸੀ ਉਦੋਂ ਸਾਡੀ 'ਭਾਗਾਂਵਾਲੀ'-ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ- ਦੀ ਪਹਿਣਨ-ਖਾਣ ਦੀ ਉਮਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਹਨੇ ਕਦੇ ਉਂਗਲ ਵਿਚ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਛੱਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਿਆ। ਨਾ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ, ਨਾ ਨੱਕ 'ਚ ਕੋਕਾ-ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੀ ਪਹਿਨਣਾ ਸੀ, 40 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਦੇ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ।

ਉਹ ਨਿਪਟ ਅਣਪੜ੍ਹ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮੈਂ ਹੀ ਸਿਖਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਝਮੇਲਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਜੇ ਦਸਖਤ ਕਰਨੇ ਪੈ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨੂੰ ਅੱਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ-ਛੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹਾਂ, ਉਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ।

ਸਵਾਲ : ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕ ਪੀਹਣ ਵਾਲਾ ਕਥਾਕਾਰ ਏਂ। ਕੀ ਕੋਈ ਮਹਾਂਬਿਰਤਾਂਤ ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਮਹਾਂਬਿਰਤਾਂਤ ਲਈ ਅਸੀਮ ਗਿਆਨ, ਵਿਦਵਤਾ, ਅਨੁਭਵ, ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਸਮਰਥਾ, ਸਮਾਂ, ਇਕਾਗਰਤਾ, ਮਾਹੌਲ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੜਾ ਕੁਝ ਚਾਹੀਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਣਹੋਏ ਤੇ 'ਪਰਸਾ' ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਐਵੇਂ 'ਕਾਗਦ ਕਾਰੇ' ਲਿਖ ਲਿਖ ਪੇਥਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਨਾ ਕਦੇ ਇੱਛਾ ਸੀ ਨਾ ਸਮਰੱਥਾ। ਜੇ ਕਰ ਸਕਿਆ -ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ- ਉਸੇ ਜੇਗਾ ਸਾਂ, ਸੇ ਕਰੀ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਵੀ ਜੇ ਕੁਝ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਕਰਾਂਗਾ, ਪਰ ਵੱਡੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ।

ਸਵਾਲ : ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਤੂੰ ਚਾਚਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਦੱਬੂ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਮੀਚਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਕਿਉਂ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਮੈਂ ਆਪ ਕਿਹੜਾ 'ਜਿਉਣਾ ਮੌੜਾ' ਸੀ! ... ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਅ ਵੀ ਚਾਚੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਤਾਏ ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਬੂ, ਡਰਾਕਲ ਤੇ ਕਮਦਿਲ ਬੰਦੇ ਕਦੇ ਵੀ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ 'ਸਪੈਸ਼ਲ ਲੈਕਚਰ' ਲਈ ਸੱਦਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਲੈਕਚਰ ਮਗਰੋਂ, ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਡਾਕਟਰ ਕੇਸਰ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ। -ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸੇ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰਦਾ ਸਾਂ- ਉਹਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ; 'ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈਂ ਪਰ ਤੇਰੇ ਬਿਸ਼ਨੇ, ਮੇਦਨ, ਪਰਸੇ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰ ਹੇਠਲੀ ਉੱਤੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਲੇਰ, ਖਾੜਕੂ ਹਨ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਨ?

ਮੇਰਾ ਜਵਾਬ ਸੀ; 'ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਰਗਾ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ' ਦਾ ਨਾਇਕ ਮੇਦਨ ਘਟੋਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਕਦੇ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਵੀ ਚੱਜ ਨਾਲ ਡੰਡਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਔਗਣਾਂ ਬਾਰੇ ਸਚੇਤ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਵੀ ਔਗਣ, ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ 'ਚ ਦੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।'

ਚਾਚੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੰਮ ਉਹਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਅਲੂੜ ਉਮਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਉੱਤੇ ਉਸਦੀ ਕਿਸੇ ਤੀਜੇ ਕੋਲ ਬਦਖੋਈ ਕਰਨ ਦੇ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹਦੀ ਇਹ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਕੰਮ ਉਸਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਮਨ

ਅੰਦਰ ਸਰੀਰਕ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਸਾਡੀ ਦੂਰੀ ਵੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੰਦ ਤੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਿੱਕਰ, ਟਾਹਲੀ ਦੇ ਮੁੱਚਰ ਦੇ ਕੇ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਗੱਡੇ ਦੀ ਜੇੜੀ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਨਾ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਤੇ ਨਾ ਉਹਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਮੈਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ 'ਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ -ਕਦੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਕਦੇ ਟੈਂਕੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ- ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ -ਨਿਆਣਮੱਤੀਆਂ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦੇਹੀ- ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਵਧਦੀ ਦੂਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਿ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ- ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਟੱਬਰ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੇ-ਸੱਤ ਸਾਲ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਲਗਪਗ ਦਸ ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਕਮਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਰਫ਼ 60 ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ -ਦੇ ਰੁਪਏ 'ਦਿਹਾੜੀ'- 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮੁਰਖਤਾ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਰਿਹਾ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਦੂਰੀ ਏਨੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਕਿ, ਅੱਲੜੂ ਉਮਰ ਦੇ ਉਪਭਾਵਕ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਨਾ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਨਾ ਉਹਨੇ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਕਾਰੀਗਰ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਟੈਂਕੀਆਂ ਦੀ ਚਾਦਰ, ਮਿਲਖੀ ਲੋਹਟੀਏ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਕੇ, ਉਸ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਉਹਨੂੰ ਦੇ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਹੱਢ-ਭੰਨਵੀਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਹੀ ਪੈਸੇ ਬਚਦੇ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਨਕਦ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਟੈਂਕੀਆਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਨਕਦ ਲਿਆ ਕੇ, ਮਿਲਖੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ, ਵਾਧੂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਸਾਂ

-ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਮਾਨ ਲਿਆਉਣ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਘਰੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ਕਿ ਉਹਦੇ ਬੇਕਸੂਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਾ ਤਿਆਗ ਸਕਿਆ, ਤੇ ਮੈਂ ਅੱਲੜੂ ਉਮਰ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਕਸੂਰ ਨਾ ਚਾਚੇ ਦਾ ਸੀ ਨਾ ਮੇਰਾ, ਦੋਵੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪਲੰਜੇ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਸਾਂ।

ਸਵਾਲ : ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਲੋਕ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹਨ। ਤੂੰ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ਉਹ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਉਨਾਂ ਕੁ ਜ਼ਿਕਰ ਸਵੈਜੀਵਨੀ 'ਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਭਵ ਸੀ -ਜਾਂ ਜਿੰਨੇ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ- ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ। ਉਂਜ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵੀ ਚਾਚੇ ਵਾਂਗ ਸਧਾਰਨ ਤੇ ਚੰਗੀ ਸਚਿਆਰੀ ਔਰਤ ਸੀ; ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ। ਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹਨੂੰ ਸੌ ਵਾਰ 'ਚੰਗੀ ਚੰਗੀ' ਤੇ 'ਸਿਆਣੀ ਸਚਿਆਰੀ' ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਵਧੇਰੇ ਉਪਭਾਵਕ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਮਾਂ ਵਜੋਂ ਉਹਦਾ ਦਰਜਾ ਵਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਸਵਾਲ : ਤੇਰੀ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰ ਉਨੇ ਨਹੀਂ ਉਭਰਦੇ ਜਿੰਨੇ ਮਰਦ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਅਣਹੋਏ ਨਾਵਲ ਦੀ ਤਾਈ ਦਿਆ ਕੁਰ, ਪਰਸਾ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁਖਤਿਆਰੇ, ਮੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਭਾਨੀ, ਕੁਵੇਲਾ ਨਾਵਲ ਦੀ ਹੀਰਾ ਦੇਵੀ, ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਔਰਤਾਂ ਨਹੀਂ; ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਾਉਂਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਦਲੇਰ ਤੇ ਤਕੜੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੈਨੂੰ ਭਾਰਤੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਣੀ ਝਾਂਸੀ ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਵਾਂਗ ਤਲਵਾਰਾਂ ਫੜ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੁਝਣ ਜੋਗੀਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਨਾ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅੱਜ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ 'ਵਿਸ ਰੀਦਲਾਂ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੂੰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ, 'ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ -ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ- ਇਹ ਧਰਮ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀਆਂ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਮੂਰਤ ਹਨ।'

ਅੱਜ ਵੀ ਮਨੂੰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ? ਮੈਂ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਉਨਾ-ਕੁ ਹੀ ਉਤਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਇਸਤਰੀ-ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਾਂਹ ਉੱਠ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ; ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤੀ ਮਿਥਹਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਸੀ, ਯਥਾਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। -ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਹਵਾਈ ਕਿਲੇ ਉਸਾਰ ਕੇ, ਫੇਕੇ ਤੇ ਫੇਕਟ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੇ ਪਾਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਬੇਲੋੜੇ ਤੇ ਨਿਰਾਰਥਕ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ 'ਚ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਅਜੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।-

ਸਿਰਫ਼ ਦੀ ਦਾਤ

ਸਵਾਲ: ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸਰ ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਬਿਸ਼ਨੇ ਦਾ ਪਿਆ। ਤੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਦਾ ਗੁਣ ਤੈਨੂੰ ਉਸੇ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਰਲ਼ਦੀ ਮਿਲ਼ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਅਣਹੋਏ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਹੀ ਬਿਸ਼ਨਾ ਹੈ। -ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਨੇ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਹੈਮਲਿਟ' ਤੇ 'ਦਾਨ ਕਿਰੋਤੇ' ਵਰਗੀਆਂ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸਿਰਫ਼ ਦਿਮਾਗੀ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰੱਥਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ-ਮੇਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ 'ਚੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਮਹਾਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਪਰ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵੀ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ -ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।- ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ 'ਪੈਰੀਂ ਪਈਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੇ ਹਥਕੜੀਆਂ' ਸਮਝਣ ਦਾ ਰਵਾਜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਵੀ ਕਿੰਝ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਸਵਾਲ: ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਉਹਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ।

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜੋੜਮੇਲ ਸੀ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਜਿਹੜੀ ਤੁਰਤ ਯਾਦ ਆਈ ਹੈ ਉਹੋ ਦੱਸ ਦਿਨਾਂ।

ਚਾਚਾ ਜਦੋਂ ਤਾਏ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ -ਮੈਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦਾ ਸਾਂ- ਤਾਂ ਤਾਇਆ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਦੇਏ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿੰਡੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਤੀਹ-ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਕੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਾਚਾ ਕਿਸੇ ਹਰਿਆਣਵੀਂ ਹਟਵਾਣੀਏ ਤੋਂ ਚਾਰ ਆਨੇ ਦਾ ਸਾਬਣ ਤੇ ਸੋਢਾ ਉੱਧਾਰ ਲੈ ਆਇਆ, ਪਰ ਕਈ ਦਿਨ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਨਾ ਗਿਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਹਟਵਾਣੀਆਂ ਸਾਡੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ, ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤੈ ਸਾਬਣ, ਸੋਢਾ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ? ਜਿਸ ਨੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਉਸੇ ਤੋਂ ਮੰਗ ਜਾ ਕੇ।' ਅੱਗੋਂ ਉਹਨੇ ਲਾਲ-ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਬਣ ਸੋਢਾ ਤੇ ਤੰਨੋਂ ਬਰਤ ਲੀਆ, ਵਾਹ ਤੇਰਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਜਾਣੋਂ ਕਹਾਂ ਰਹੈ- ਤੇ ਪੀਸੇ ਓਰ ਕਿਸ 'ਤੇ ਮਾਂਗੂੰ।'

ਮਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਝਿੜਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। -ਉਹ ਆਥਣ ਵੇਲੇ, ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਚੱਲਿਆ ਸੀ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੜਵੀ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੀ।- ਜਦੋਂ ਗਲੀ 'ਚ ਆ ਕੇ ਤਾਏ ਦੇ ਹਾਤੇ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਮੰਦਾ-ਚੰਗਾ ਬੋਲਦਾ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਤਾਇਆ ਕੁਦਰਤੀ ਗਲੀ 'ਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਲਾ ਸੀ। ਹਟਵਾਣੀਏ ਨੇ ਓਵੇਂ ਗੁੱਸੇ 'ਚ, ਤਾਏ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰਾ ਭਾਈ ਸਾਬਣ, ਸੋਢਾ ਲੈ ਆਇਆ, ਪੀਸੇ ਦੀਏ ਕੋਨੀ...ਨਾ ਵੀ ਮਿਲੇ ਨਾ ਯਾ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੇਵੈ...'

ਤਾਏ ਨੇ ਉਹਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਹਾਤੇ ਦੇ ਬੁਹਿਓਂ ਅੰਦਰ ਖਿਚਦਿਆਂ ਹਰਖੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ, 'ਆ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਦਿਆਂ ਰੁਪੜੇ!'

ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਟਿਕਟਿਕੀ -ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਉੱਚੀ ਲੱਕੜ ਚੀਰੀਦੀ ਹੈ- ਉਪਰ ਮੂਧਾ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਧੋਤੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੜਵੀ ਦੂਰ ਜਾ ਡਿੱਗੀ। ਤਾਏ ਨੇ ਆਪਣਾ, ਚੌੜੇ ਪੰਜੇ ਵਾਲਾ, ਨਿਰੀ ਪੌੜੀ ਦਾ ਛਿੱਤਰ ਲਾਹ ਕੇ, ਉਹਦੇ ਨੰਗੇ ਚਿੱਤੜਾਂ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹਟਵਾਣੀਏ ਨੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਰ ਤਾਏ ਨੇ ਉਹਦੀ ਧੌਣ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇੰਝ ਘੁੱਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸੰਨ੍ਹੀਂ ਨਾਲ ਕਿੱਲ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਵੇ। ਹਟਵਾਣੀਏ ਨੇ ਬਥੇਰੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਤਾਇਆ ਗਿਣਤੀ ਕਰਦਾ ਪੰਝੀ-ਤੀਹ ਤੱਕ ਗਿਣਦਾ ਗਿਆ। ਬਾਹਰ ਗਲੀ 'ਚ ਬੰਦੇ, ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਮੁੰਡੀਰ 'ਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਛੁਡਾ ਦੇਵੇ।

ਅਖੀਰ ਜਦੋਂ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਧੋਤੀ ਸੰਭਾਲਦਾ, ਅੱਧ ਨੰਗਾ ਹੀ ਗਲੀ 'ਚ ਭੱਜਦਾ ਕੂਕੀ ਗਿਆ, ਮਾਰ ਦੀਆ ਰੇ, ਮਾਰ ਦੀਆ ਰੇ...'

ਤਾਇਆ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਭੱਜਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਸ ਪਿਆ, ਮਗਰੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢਦਾ ਬੋਲਿਆ, 'ਕੁੱਤਾ ਕਰਾੜ, ਆ ਗਿਆ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਨੋਟ ਲਖਾਇਆ ਹੁੰਦੈ! ਹੁਣ ਤੂੰ ਲੰਘੀਂ ਏਧਰ ਦੀ ਫੇਰ ਮੈਂ ਦਊ ਤੈਨੂੰ ਦੇਲੇ!' ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਗਲੀ 'ਚ ਤਾਂ ਕੀ, ਉਹ ਮੈਂ ਕਦੇ ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ। ਉਹਦੀ ਗੜਵੀ ਤੇ ਇਕ ਪੈਰ 'ਚੋਂ ਡਿੱਗੀ ਦੇਸੀ ਜੁੱਤੀ, ਪੈਰ ਨਾਲ ਵਗਾਹ ਕੇ ਗਲੀ 'ਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਉਹ ਮਗਰੋਂ ਕੌਣ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ।

ਸਵਾਲ: ਤੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਕਦੀ ਤੈਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਵੀ ਸੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਲੜਕਾ ਸਾਂ। ਮੈਥੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਸਨ, ਇਕ ਸਕੀ, ਦੂਜੀ ਤਾਏ ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੀ ਧੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਚਾਚਾ ਤੇ ਤਾਇਆ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਰਦਾਰੀ ਤਾਏ ਦੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਉਹਦੇ ਪੰਜ ਲੜਕੇ ਦੇ-ਦੇ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਅੰਤ ਤੱਕ ਮੈਂ ਤਾਏ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਰਿਹਾ। ਚਾਚਾ ਉਹਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ-ਦੇ ਕੁ

ਵਾਰੀ ਦੀ ਤਾਂ ਯਾਦ ਵੀ ਹੈ। ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਤਾਂ ਅਕਸਰ -ਮੇਰੀਆਂ 'ਗਲਤੀਆਂ' ਤੋਂ ਔਕਿਆ ਹੋਇਆ- ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁੱਟਣ-ਮਾਰਨ ਦਾ ਨਾ ਉਹਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਤਾਏ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੰਮਤ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਸਵਾਲ: ਸਰੀਰ ਦਾ ਅਕਹਿਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਹਾਣੀ ਵੀ ਧਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋਣਗੇ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਅਣਗਿਣਤ ਵਾਰੀ। ਪਰ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ ਮੂੰਹ-ਭਾਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡਿਗਿਆ। ਜੇ ਕੋਈ ਦੇ ਮਾਰਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਮੈਂ ਵੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ। ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਧੱਕੜਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਨਫ਼ਰਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ 'ਹੱਥ ਤੱਤਾ' ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ। -ਸਰੀਰ ਮਾੜਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਗੁੱਸਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਢ ਸਕਦਾ; ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਸਵਾਲ: ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਕੀ ਤੇਰੀ ਸ਼ਿਲਪੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਅਸਰ ਤੇਰੇ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼ਿਲਪ 'ਤੇ ਵੀ ਹੋਇਆ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਹਨੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵੀ ਹਨ। ਉਹ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ, ਕਵੀ ਜਾਂ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕਿੱਤੇ ਵੱਡਾ ਕਲਾਕਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਲਾਕਾਰ ਤੇ ਪੂਰਾ-ਸੂਰਾ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਗੋਰਕੀ ਦਾ 'ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ'

ਸਵਾਲ: ਗੋਰਕੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ 'ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ' ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਰੂਸੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਲੱਗਾ ਸੀ? ਅਨੁਵਾਦ 'ਚ ਕੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਈਆਂ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਗੋਰਕੀ ਦਾ 'ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ' ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ -1962 ਵਿਚ- ਜਦੋਂ ਐਫ.ਏ. ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਲਈ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਵਾਕ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੋਧਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਛੇ-ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਹੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਰੂਸੀ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਰੂਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਜੀਵਨ ਚਿਤ੍ਰ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਗੋਰਕੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ -ਗੋਰਕੀ ਦੇ ਨਾਨਾ, ਨਾਨੀ- ਕੋਲ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਗੋਰਕੀ ਦਾ ਨਾਨਾ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇਖੋਰ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਕਲੰਡਰ 'ਤੇ ਛਪੀਆਂ ਈਸਾਈ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਕੈਂਚੀ ਨਾਲ ਕਟ-ਕਟ ਕੇ ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਨਾਨਾ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਘਬਰਾ ਕੇ ਉਹਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਫੜ ਲਈ। ਨਾਨੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ, ਤੂਤ ਦੀਆਂ ਛਿਟੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਛਿਟੀਆਂ ਨਾਲ -ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੂਤ ਰੰਗਣ ਵਾਲੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਭਿਉਂਦੀਆਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ-ਏਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਸ਼ ਹੀ ਨਾ ਆਈ। ਅਨੁਵਾਦਕ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ। ਉਹਦੇ ਨਾਨਾ ਨਾਨੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ 'ਮਦਰ' ਤੇ 'ਫਾਦਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਾਂ।

ਪਰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰੂਸੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ। ਤਾਲਸਤਾਏ ਦੇ 'ਖੁੱਧ ਤੇ ਅਮਨ' ਵਰਗੇ ਵਡ-ਅਕਾਰੀ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੋਗੋਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਤਾਰਸ ਬਲਬ' ਤੱਕ ਦਰਜਨਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਈ-ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹੇ। ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਬਣਿਆ ਕਿ ਰੂਸੀਆਂ ਵਰਗਾ ਗਲਪ-ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ-ਚਾਹੇ ਉਹ ਅਮਰੀਕੀ ਹੇਮਿੰਗਵੇ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੇਖਕ ਹਾਰਡੀ ਤੇ ਡਿਕਨਜ਼ ਜਾਂ ਹੋਰ ਯੂਰਪੀਨ ਲੇਖਕ। -ਇਕ ਵਾਰ ਆਪਣਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮਰਹੂਮ ਡਾ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ-ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।-

ਸਵਾਲ : ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਉਮਰ ਵਿਚ ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੋਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਹੋਵੇ? ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਂ ਮੁਰਖ ਹੋਏਗਾ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਮਿਥਹਾਸ ਦਾ ਦੇਵਤਾ। 'ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ' ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਸਵਾਲ : ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਚਾਚੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਤਾਏ ਨੇ, ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਲੜਕਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, 'ਖਾਨਦਾਨ' ਛੇਤੀ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਨ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚਾਚਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਲਈ ਬਰਾਤ 'ਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ, ਤਾਏ ਨੇ ਹੀ ਸਭ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

ਸਵਾਲ: ਸਖ਼ਤ ਤਰਖਾਣਾ ਲੁਹਾਰਾ ਮਿਹਨਤ ਨੇ ਤੇਰੇ ਸਿਰੜ ਦੀ ਤੰਦ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤੇੜੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੂੰ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਭਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਨੱਠ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਇਹਦਾ ਜਵਾਬ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਵਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਾਂ।

ਸਵਾਲ : ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ, ਲੁਣਦਾਨੀਆਂ ਚੁੱਕੀ ਗਲੀ ਗਲੀ ਹੋਕਾ ਦੇ ਕੇ ਵੇਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਗਏ ਗੁਜਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ? ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਤਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਅਜਿਹੇ ਕੌੜੇ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਠੋਰ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਗੋਰਕੀ ਦੀ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ 'ਖੋਟੇ ਕਰਮਾ' ਵਾਲਾ ਸੀ; ਕੂੜੇ 'ਚੋਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੇ ਲੀਰਾਂ ਚੁਗ-ਚੁਗ ਵੇਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੇਕਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਤਦੇ ਉਹਦੀਆਂ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ, ਗਹਿਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਉਹਦੀ 'ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲੱਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕੌੜੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ, ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਮਾਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਜ਼' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਕੋ ਇਕ ਰੋਮਾਂਸ

ਸਵਾਲ: ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰੇ ਤੇਰਾ ਇਕੋ ਇਕ ਰੋਮਾਂਸ ਕਾਂਤੀ ਭਾਬੀ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੂਹਣ ਤੱਕ। ਕੀ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਵੀ ਆਏ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਓ ਭਰਾਵਾ! ਮੌਕੇ ਕਿਥੋਂ ਆਉਣੇ ਸੀ! ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ 'ਚ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਤਨੀ ਵੀ ਆਮ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸੋਹਣੀ ਸੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ, 'ਕੁੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਦੀ ਜੰਮੇ' ਦੀ ਸੰਗ-ਸ਼ਰਮ ਨੇ ਕਦੇ ਹਿੰਮਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਛੇੜ ਹੀ ਲਵਾਂ। -ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ 'ਸੁਰਤ' ਵੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਐਵੇਂ ਬਗਾਨੀਆਂ ਖੁਰਲੀਆਂ 'ਚ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨ ਨਾਲ 'ਬਚੀ-ਖੁਚੀ' ਤੁੜੀ ਹੀ ਲਭਦੀ ਹੈ ਹਰੇ ਪੱਠੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਹੀ ਚਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।- ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਸਮੇਂ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ -ਗੰਗਸਰ ਤੇ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ- ਜਾਣ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਸੀ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ :

ਘਰੁ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੇ ਅੰਧਾ

ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਚਾਹੇ ਤੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਲੈ, ਪਰ 'ਪਰ ਨਾਰੀ' ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੋਈ 'ਧੰਧਾ' ਨਹੀਂ ਘਾਲਿਆ। ਸੋਹਣਾ ਵੀ ਸਾਂ। ਕਈਆਂ ਦੀ ਨੀਤ ਫਿੱਟੀ ਵੀ ਹੋਏਗੀ, ਪਰ ਆਪਾਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਕਦੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। -ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਨਿਪੁੰਸਕ, ਨਮਰਦ ਸਮਝ ਲਈ-ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।- ਇਕ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡਿਆਂ, ਤੇ ਅੱਲ੍ਹੜ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ -ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਸੀ- ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਬਹੁਤਾ ਰਿਹਾ ਜਿਹੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜਿਹੇ 'ਕੁਪੱਤਖਾਨੇ' ਤੇ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ ਮੰਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਸੇ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਚੰਗਾ, ਸਾਊ ਤੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਰਹਿਣਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਬਦਮਾਸ਼ੀ 'ਤੇ ਦੇ ਪਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ। -ਬਦਮਾਸ਼ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਉਂਜ ਵੀ ਨਫਰਤ ਰਹੀ ਹੈ।-

ਸਵਾਲ : ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਉਮਰੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਨਾਵਲ ਵੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਏਂ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਕਿਸੇ ਉਮਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਜਗਸੀਰ, ਰੌਣਕੀ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਮਨ 'ਤੇ ਕਿਹੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਕਿੰਨੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਏਨੇ ਗਹਿਰੇ ਪਾਏ ਕਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਮਗਰੋਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਮਜਬੂਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਜਾਂ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਲ -ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ- ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਗਿੱਲਾ ਪੀਰਣ ਪਾ ਬੈਠਾ ਕਿ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਵਾਰੀ, ਕਾਰਜ਼ ਕਾਲੇ ਕਰਕੇ ਵੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਲਿਖ ਵੀ ਸਕਿਆ ਹਾਂ? ਇਸ ਲਈ ਸਵਾ ਕੁ ਸੌ ਸਫ਼ਾ ਵੀ ਕਈ ਸਾਲ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ।

ਉਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਤਾਏ ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੂਜਾ ਨਾਵਲ -ਅਣਹੋਏ- ਸੌਖਾ ਤੇ ਛੇਤੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਏ ਬਿਸ਼ਨੇ ਨੂੰ ਏਨਾ ਨੌਕਿਓਂ ਦੇਖਿਆ, ਜਾਣਿਆ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਦੂਰੀ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ -ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਚਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ- ਉਹੋ ਮੁਸੀਬਤ ਬਣ ਗਈ। ਪਰ 1957-58 ਦਾ ਇਹ ਗਿੱਲਾ ਪੀਹਣ, ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਮੁਕਾਇਆ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੇਏ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਛਪ ਗਏ -ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਦਸੰਬਰ 1964 ਵਿਚ ਤੇ 'ਅਣਹੋਏ' 1966 ਵਿਚ।-

ਸਵਾਲ : ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸਦੀਵੀ ਦਿਲਗੀਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈਂ। ਤੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਪਲ ਆਏ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆਨੰਦ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਕਦੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਦਿਲਗੀਰੀ ਦੀ ਗੱਬ -ਚਿੱਕੜ- ਵਿਚ ਵੀ ਕਦੇ ਗਲ ਗਲ ਤਾਈਂ ਨਹੀਂ ਖੁੱਭਿਆ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ 'ਪੋਲਾ-ਪੋਲਾ' ਲੱਗਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ, ਹਰ ਦਿਲਗੀਰੀ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨਾਲ ਕਰੜਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਸਮਰੱਥਾ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਕਦੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਰਝਾਂ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਦੀ ਗੋੜੇ ਕੱਢਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ 'ਜੇਗਾ' ਅਜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਗਿਰਝਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਗੋੜੇ ਕੱਢਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਖਾਣ ਜੇਗਾ' ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ! ਪਰ ਸੱਤਰ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਉਹ 'ਗਿਰਝਾਂ' ਅਜੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ 'ਉਹਨਾਂ' ਜੇਗਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ! ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ ਜੇਗਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਵਾਂ, ਉਹਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਡਰ ਹੈ ਨਾ ਦੁੱਖ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਉਹ 'ਪਰਮ-ਆਨੰਦ' ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਤੂੰ ਆਨੰਦ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ : ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਹੰਝੂ ਕੇਰੇ ਹਨ -ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ।- ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹਸਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੋਣਾ। ਕੀ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਏਨਾ ਹੀ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰਿਆ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਸਾਧਾਰਨ ਬੰਦਾ ਹਾਂ। ਹੰਝੂ ਵੀ ਕੇਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹੱਸਦਾ, ਰੋਂਦਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਵੀ ਹੱਸਿਆ ਹਾਂ ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ਬਹੁਤਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਗ਼ਮੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ -ਜਿਹੜਾ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਮੰਤਰੀ ਵੀ ਰਿਹਾ- ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਜਿੰਨੇ ਨਹੀਂ ਝੱਲੇ, ਪਰ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਮਾਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਝੱਲੀ ਹੈ। -ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਜੋਗੀ ਫੀਸ ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ-ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਦਰਵੇਸ਼' ਸੀ, ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਆਉਣ ਤੱਕ ਦੇ-ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ਬਸ ਕੰਡਕਟਰ ਰਹਿ ਕੇ ਫੀਸ ਦੇਣ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ 'ਕੱਠੇ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਲਤੀਫੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਤੇ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਰਗ ਵਾਲੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੇਜਦੇ -ਡਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਓਥੇ ਵੀ ਲਤੀਫੇ ਨਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ।- ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਚ ਉਹਦੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਦੋ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਪੇ ਤੇ ਫੋਟੋ ਵੀ। ਇਕ ਵਿਚ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕਾਲੀ ਦੂਜੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ 'ਚ ਬਿਲਕੁਲ ਚਿੱਟੀ। ਮੈਂ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਜਸਬੀਰ ਇਹ ਫੋਟੋਆਂ ਦਾ ਕੀ ਚੱਕਰ ਐ?' ਇਕ ਸਕਿੰਟ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਉਹ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੀ ਬਚਪਨ ਦੀ ਐ।'

ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਹੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਉਹਦੇ ਵਰਗੀ ਬ੍ਰੇਪਵਾਹੀ ਤੇ ਮਲੰਗੀ ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਅ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। -ਸ਼ਾਇਦ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਾਂ ਨੇਤਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ 'ਸਿਰਫ਼ ਲੇਖਕ' ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੰਸਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਕੋਹਾਂ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਂ ਫਾਡੀ ਦਾ ਫਾਡੀ! ਗੱਲ ਸੰਸਾਰਕ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾਂ, ਸਾਹਿਤ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਨਹੀਂ।-

ਰਹੀ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ। ਜਿਹੜੇ ਅਗਿਆਨੀ, ਸਿੱਧੜ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ -ਮੋਟੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹੱਸਦੇ ਖੇਡਦੇ, ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ, ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੀਉਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੋਈ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ, ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰੋਵੇ ਚਾਹੇ ਨਾ, ਪਰ ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ 'ਚ ਹੀ ਬੀਤੇਗੀ। ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਦੋਹਾ ਹੈ -ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਉਹਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ।-

ਸੁਖੀਆ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਖਾਵੇ ਅਰ ਸੇਵੇ,

ਦੁਖੀਆ ਦਾਸ ਕਬੀਰ ਹੈ, ਜਾਗੇ ਅਰ ਰੋਵੇ।

ਜਿਹੜਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ -ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ- ਉਹ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗਾ ਵੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਲਈ ਰੋਵੇਗਾ ਵੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਵੀ ਹੈ-ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਬਾਰੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਂਡ -ਮਰਹੂਮ- ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਸ਼ਿਵਦਾਨ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ ਦੇ ਘਰ -ਦਿੱਲੀ- ਬੈਠਿਆਂ ਜਦੋਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਕਹਿ ਗਏ, 'ਹਮਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਇਨਕਲਾਬ, ਕਮ ਸੇ ਕਮ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਤਾ।' ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ :

‘ਇਨਕਲਾਬ ਇਨਸਾਨ ਲਾਤੇ ਹੈ, ਪਸੁਓ ਨੇ ਕਭੀ ਰੀਵੋਲਟ ਕੀਯਾ ਹੈ?’

ਇਹ 1970 ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਤਾਂ ਬੀਤ ਗਏ, ਕੋਈ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ -ਤੇ ਨਾ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਸ ਹੈ।- ਚੌਹਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਸੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਮਿਹਨਤੀ, ਸਿਰਫ਼ੀ, ਅਣਖੱਕ ਕਾਮਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਤੇ ਵਰਗ-ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਾੜੀ-ਮੋਟੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਸਮਝ -ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ- ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਰੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਂਦਾ ਤੇ ਹੋਰ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚੰਗੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਲਾ ਕੇ, ਆਥਣੇ ਰੋਜ਼ ਦਾਰੂ ਪੀ ਕੇ ਐਸ਼ ਕਰਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਪੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀ।

ਸਵਾਲ : ‘ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬੰਦਿਆਂ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਾਡਾ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੋਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।’ ਇਹ ਤੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਤੂੰ ਕਈ ਹੋਰ ਸਮਾਜ ਵੀ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਕੀ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਏਨਾ ਹੀ ਮਾੜਾ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਨਿਰਾ ਮਾੜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿੱਘਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਰੇੜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ, ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਆਏ ਧਾੜਵੀ, ਧੁਰ ਦੱਖਣ ਤੱਕ ਜਾ ਕੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੋੜ ਕੇ ਗੀਰੇ-ਜਵਾਹਰਾਤ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵੱਲ ਮੁੜਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੱਕ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ -ਧਾਵੇ ਸਿਕੰਦਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸਨ- ਉਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਿਉਂਦੀ ਕੌਮ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅੱਠ-ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਹੰਘਾਲ ਕੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਚੱਕਰ ਕੱਢ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ -ਜਦੋਂ ਸੋਇਲ ਨਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ- ਤੇ ‘ਤੇਤੀ ਕਰੇੜ ਦੇਵਤਿਆਂ’ ਉੱਤੇ ਡੇਢ-ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਰਾਜ ਕਰ ਗਏ। ਅਜਿਹੀ ਕੌਮ ਨਾਲੋਂ ਨਿੱਘਰੀ ਕੌਮ ਕਿਹੜੀ ਹੋਏਗੀ? -ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਦੇ ਮੂੜ੍ਹ ਫੌਜੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ।

ਸ਼ਾਇਦ ਹੇਠ ਲਿਖੇ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੀ ਮਹਾਨ ਕੌਮ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ।

‘ਚੌਦਰ ਦਾ ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਐਂਟਰੀ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹਸਿੰਘ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। -ਡੰਡੀ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਫੁਲ-ਸਟਾਪ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।-

‘ਸੰਮਤ 1914 (ਸੰਨ 1857) ਦਾ ਰਾਜਰੌਲਾ, ਫੌਜ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ, ੁੰਟਨਿ ਕਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਮੁਆਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਤੋਂ ਇਹ ਝਗੜਾ ਛਿੜਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੜਬੜੀ ਹੋਈ। 10 ਮਈ ਨੂੰ ਮੇਰਟ ਰਸਾਲਾ ਬਿਗੜ ਬੈਠਾ ਅਤੇ 34 ਨੰਬਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਫੂਸ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੈਲ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਿਗੜੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਮੁਲਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਾਲਿਕ ਮੰਨ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣਾਇਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਾਰੇ ਗਏ।

‘ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਫੂਲਕੀਆ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਮਾਮ ਰਾਜੇ, ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਵੀ ਫਤੇ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੀ। 10 ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ 1858 ਨੂੰ ਇਹ ਗ਼ਦਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਹੈ।’

ਇਹ ਐਂਟਰੀ ਮਹਾਨਕੋਸ਼ ਦੀ 1990 ਵਿਚ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਛਪੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੇ ਪੰਨਾ 478 ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ! ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ‘ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ’ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਨ 1192 ਵਿਚ ਜੈਚੰਦ ਨੇ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਗੌਰੀ ਨੂੰ ‘ਸੱਦਾ’ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀਰਾਜ ਚੌਹਾਨ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ-ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਰਵਾਇਆ ਤੇ ਮਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਸੀ। ਪਰ ਜੈ ਚੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਵਾਉਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਉਦੋਂ ਮਿਲੀ ਜਦੋਂ ਦੇ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ -1194 ਵਿਚ- ਉਹ ਧਾੜਵੀਆਂ ਤੋਂ ਹਾਰਿਆ ਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰਿਆ। -ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ, ਦੁਖੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਬੇਗਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੱਥੇ ਵੀ ਟੇਕਦੇ ਆਏ ਹਾਂ।-

ਸਵਾਲ : ਆਪਣੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮੁਖਬੰਦ ਵਿਚ ਤੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਸ਼ ਤੂੰ ਵਿਰਕ ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਸਕੇ। ਕੀ ਵਿਰਕ ਏਡਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਵਿਰਕ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਏਨੀ ਮਹਾਰਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰੱਦਦ ਤੋਂ ਇੰਜ ਲਿਖਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਘਰੇ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਈਏ। ਪਰ ਗੱਲ ਏਨੀ ਗਹਿਰੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਮ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਖੱਬਲ, ਦੇ ਆਨੇ ਦਾ ਘਾਹ, ਬੈਰਿਸਟਰ, ਤੂੜੀ ਦੀ ਪੰਡ, ਚਾਚਾ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਨੈ ਤੇ ਘੋੜੀ' ਵਰਗੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੰਸਾਰ-ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਬਦਨਸੀਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਰਬੁਤਮ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦ ਰਾਹੀਂ, ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਤਾਂ ਕੀ ਪੁਚਾਉਣਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤ-ਲੜੀਏ

ਸਵਾਲ : ਤੇਰੀ ਨਵਤੇਜ ਨਾਲ ਬੜੀ ਯਾਰੀ ਰਹੀ। ਤੂੰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਚੰਗੇ ਸਨ 'ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀਏ'।

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਮੇਰੀ ਦੇਸਤੀ ਨਵਤੇਜ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਏਧਰ ਆਉਂਦਾ ਉਦੋਂ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ-ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਅਕਸਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਸੰਸਾਰ-ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਸੇ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤੇ ਸਿਆਣੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਕਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਵਾਂਗ ਕੋਮਲਭਾਵੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਹੈ।

ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਦੇ ਦਸ-ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਲਈ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਉਹ ਵੀ ਮੁਸਕਲ ਨਾਲ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਵਾਰੀ।

ਨਵਤੇਜ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ-ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਤੇ ਹੈ। ਬਾਲ-ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ -ਬਕਲਮਖੁਦ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ- ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਹਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਛਾਪੀਆਂ ਸਨ। ਚੰਗਾ ਦੇਸਤ ਸੀ। ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਉਹਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਏਦੂੰ ਵੱਧ ਨਾ ਮੈਨੂੰ 'ਪ੍ਰੀਤ-ਲੜੀਆਂ' ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕਦੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਮਨਪਸੰਦ ਲੇਖਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਅਮੀਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ, ਉਹਦੇ ਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਿਆ ਸੀ। -ਪਰ ਉਹ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ।- ਇਹ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਕੁਝ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਤੇ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਝੁਕਾਅ ਸਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ 'ਚ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਕੀ ਜੇ ਕੁਝ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਬਾਰੇ ਏਧਰੋਂ-ਉਧਰੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਤੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਿਆਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜਿਹਾ ਰੁਝਾਨ ਤਾਂ ਹਰ ਵਰਗ-ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਚਿੰਤਕਾਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ -ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਖਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ- ਪਰ ਉਹ ਅਕਸਰ ਪਾਠਕਾਂ, ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਵਾਲ : ਤੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਗਾਏ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੇ। ਕੀ ਸੁਪਨਮਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹੋ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਬਿਲਕੁਲ ਇਹੋ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ। ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੱਲਾ-ਦੁਕੱਲਾ ਬੰਦਾ ਕੀ ਕਰ ਲਏਗਾ? ਤੋੜੀ ਉੱਬਲੂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੰਢੇ ਸਾੜੂ। ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਉਹ ਹੋਰ ਸੀ; ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਨਿਰੇ ਸੁਪਨੇ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਨਾ ਕਦੇ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਦੇ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਪੂਰੇ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਬਸ ਜ਼ਫਰ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ :

'ਉਮਰੇ ਦਰਾਜ਼ ਮਾਂਗ ਕਰ ਲਾਯੇ ਥੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਦੇ ਆਰਜ਼ੂ ਮੇਂ ਕਟ ਗਯੇ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਮੇਂ।' ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹਸ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ : ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਿਹੱਤਰ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਤੂੰ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ, ਪੇਚਵੀਂ ਪੱਗ ਦੇ ਨਾਲ ਖਲੋਤਾ ਏਂ ਜਾਂ ਕੌੜੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਸੱਚ ਨਾਲ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੇਚਵੀਂ ਪੱਗ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਤੇਰਾ ਭਾਵ ਸੁਖਾਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਇੱਛਾ ਤਾਂ ਕਿਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਇਹ ਜਿਵੇਂ ਹੇਠਲੇ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੌੜਾ ਤੇ ਖਰ੍ਹਵਾ ਸੱਚ ਹੀ ਪੱਲੇ ਪਿਆ। ਉਂਜ ਵੀ ਇਹ ਕੋਈ ਆਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਵਿਹਾਜਦਾ। ਜਿਸ ਘਰ ਤੇ ਜਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲੀਆਂ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਸੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਅਮਰ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਇਹਨੇ ਜਕੜੀ ਰੱਖਿਆ; ਕਿਧਰੇ ਭੱਜਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਕਰਦਾ ਕੀ? -ਕੱਟੇ ਵਾਂਗ ਅੜਿੱਗੀ ਭਾਵੇਂ ਜਾਂਦਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਦਿੰਦਾ!- ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਠੋਰ ਸਚਾਈ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਵਿਚ, ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਪਈ ਹੈ :

'ਲਾਈ ਹਯਾਤ (ਜ਼ਿੰਦਗੀ) ਆਏ ਕਜ਼ਾ (ਮੌਤ) ਲੇ ਚਲੀ ਚਲੇ ਅਪਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੇ ਆਏ ਨਾ ਅਪਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਚਲੇ।'

ਅਗਲਾ ਨਾਵਲਕਾਰ

ਸਵਾਲ : ਤੈਨੂੰ ਅਕਸਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਇਹ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੋ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਦੋਏ ਮੈਥੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਹੋਏਗਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਲੋਚਕ, ਪਾਠਕ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ : ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਲਾਟ ਤੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਉਗਮਦਾ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਲਾਟ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਜਿਉਂਦੇ ਵੀ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਲਾਟ ਅਕਸਰ ਉਹਨਾਂ ਮਾਡਲ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਪਲਾਟ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਸਿਰ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਲਾਟ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਬਣਦਾ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਸਿਰਮੌਢੇ, ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਇਹ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ, ਮੇਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਢਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਲਾਟ ਦੇ 'ਫਰੇਮ' ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ 'ਫਿਟ' ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ 'ਬਾਰੀਕੀ' ਤੇ ਕਲਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਨਖੇੜਾ ਕਰਕੇ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੱਸਾਂਗਾ ਵੀ ਕੀ? ਜੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਆਲੋਚਕ ਸਮਝ ਲੈਣ, ਠੀਕ ਹੈ।

ਸਵਾਲ : ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਸਿਰਫ਼ ਅੰਤ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਰੰਭ ਤੇ ਮੱਧ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਬੜਾ ਕੁਝ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪਾਤਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਸੋਚੇ, ਮਿੱਥੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਵਟਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਮੈਥੋਂ ਵਿਹਰ ਕੇ ਵੀ, ਆਪਣੀ 'ਮਰਜ਼ੀ' ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਿਆ; ਉਹ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ, ਬਲਵਾਨ, ਕੁਝ ਵਿਲੱਖਣ ਬੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ -ਤੇ ਮੈਥੋਂ 'ਤਕੜੇ' ਵੀ- ਮੇਰੀ ਰਚਨਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅੱਗੇ ਭਾਵੇਂ ਹਾਰਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਬੇਬਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖਕ, ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਤਿਕੋਣ ਦੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ; ਪਰ ਮਰਜ਼ੀ ਮੇਰੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ-ਚਾਹੇ ਉਹ ਨਿਰੋਲ ਮੇਰੀ ਹੀ ਜਿੱਤ ਜਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਹੀ ਇਸ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਾਜ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਬਣਦਾ, ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਨਿਰੀ, ਲੇਖਕ ਦੀ 'ਘਾੜਤ' ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਮਨੋਰਥ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਸਵਾਲ : ਜਦੋਂ ਪਲਾਟ ਤੇਰੇ ਕਾਬੂ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਆਮ ਨਾਵਲ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਲਗਦਾ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਪਲਾਟ ਬਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ 'ਕਾਬੂ' ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਵਾਲ ਵਿਚ ਜਿਸ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਹਰ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਕਾਰਨ, ਕਿਸੇ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਲਈ, ਹਫ਼ਤੇ, ਮਹੀਨੇ ਨਹੀਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਾਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਇਹ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਤਣਾਓ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਇਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਤਣਾਓ ਬਣਿਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਲਿਖਦਿਆਂ, ਰਚਨਾ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। -ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅਕਸਰ, ਤਣਾਓ, ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਬੜੇ ਹੀ ਵੱਖਰੇ ਤੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਬਹੁਤ ਕੋਮਲ-ਭਾਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਡਾਕਟਰ ਈਸ਼ਵਰ ਗੋਇਲ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ। ਹਫ਼ਤਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਬਿਮਾਰ ਰਿਹਾ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਟੈਸਟ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕੋਈ ਬਿਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ। ਅਖੀਰ ਸਭ ਦਵਾਈਆਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਸਰਾਫ਼ ਗਹਿਣੇ ਤੋਲਣ ਵਾਲੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਰੱਖਦੇ ਐ?' ਮੈਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, 'ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।'

ਉਹ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ, "ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੰਡਾ ਏਨਾ ਸੂਖਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਵਾ ਦੇ ਮਾਮੂਲੀ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕਈ ਰੱਤੀਆਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਕੈਬਿਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਸਹੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖਲ੍ਹ-ਵੜੇਵੇਂ ਤੋਲਣ ਵਾਲਾ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦਾ ਤੱਕੜ ਕਿਲੇ ਅੱਧਾ ਕਿਲੇ ਵੀ ਘੱਟ, ਵੱਧ ਤੋਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

"ਬਸ ਇਹੋ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਰਾਫ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਵਰਗਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਹਿਤ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹੋ ਦਿਮਾਗ਼ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ, ਟੈਨਸ਼ਨ ਤੇ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਦੇ ਤੱਕੜ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁਕਦੀ। ਜੇ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਐ, ਤਾਪ 'ਪਰੇਤ' ਹੁੰਦੈ। ਜਿੰਨਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਾਂਗੇ ਓਨੀ ਛੇਤੀ ਡਰਦਾ ਭੱਜ-ਜੁ। ਜੇ ਗੁਦੈਲਾ ਵਿਛਾ ਕੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਇਹਨੂੰ ਸੁਖ-ਰਹਿਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਫੇਰ ਇਹ ਖਹਿੜਾ ਕਿਉਂ ਛੱਡੂ?"

ਮੈਨੂੰ ਹਾਸੀ ਵੀ ਆਈ ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅਹੁਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵੀ ਆ ਗਈ।

ਸਵਾਲ : ਲਿਖਣ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਇਕਾਂਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ, ਸਾਡੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ, 10×14 ਫੁੱਟ ਦੇ ਇਕੋ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੌਂਦੇ ਸਾਂ। ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਕੂਲ -ਕਾਲਜ- ਜਾਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਜਾਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਬੱਚੇ ਜਾਗ ਕੇ ਉਸੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਖੁੰਜੇ ਬਣੇ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਨਹਾਉਂਦੇ ਤੇ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਤਨੀ ਚੁਬਾਰੇ ਮੁਹਰਲੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਕੇ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਸਕੂਲ ਤੋਰਦੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਤਾਂ ਪਾਉਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਮੱਤ ਦੀ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਚਾਚੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵਜੋਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਉਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, "ਬੇਟਾ ਇਹ ਕਦੇ ਮੱਤ ਸੋਚੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਸਾਜ਼ਗਾਰ ਹੋਣਗੇ ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਹੀ ਸਕੂਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਸਕੋਗੇ। ਇਹ ਸੋਚੋਗੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੋਗੇ। ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕੋ ਗੁਰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਜਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮੰਦੇ-ਚੰਗੇ ਹਾਲਾਤ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਲਓ, ਫੇਰ ਹੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕੋਗੇ। ਪਰ ਜੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰੋ।" ਤੇ ਉਹੋ ਗੁਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਲਿਖਦਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਘਰ, ਗਲੀ ਜਾਂ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦਾ ਕੋਈ ਰੌਲਾ-ਰੱਧਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। -ਕੰਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਮੇਰਾ ਤਜਰਬਾ ਇਹੋ ਹੈ।-

ਸਵਾਲ : ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਲਿਖਤ 'ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਤਸੱਲੀ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਪਰ ਤੂੰ 'ਪੂਰੀ ਲਿਖਤ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹੋ ਲਿਖਾਂ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਪੱਧਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਉਹ ਚੰਗਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਇਹਦਾ ਨਿਰਣਾ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਕੀ ਘਾਟਾਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚੰਗਾ ਲਿਖ ਸਕਿਆ; ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਜੇ 100 ਫੀਸਦੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 90 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਚੰਗਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-ਏਨੀ ਗੱਲ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਆਖ਼ਰੀ ਫੈਸਲਾ ਸਮੇਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। -ਉਹ ਕਦੇ ਹੋਵੇਗਾ ਹੀ, ਚਾਹੇ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਹੋਵੇ।- ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਮੌ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਧ ਸ਼ਲੋਕ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਸੱਤ ਸਦੀਆਂ 'ਜਿਉਂਦੇ' ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ?

ਸਕੇ ਦਾ ਹੇਜ

ਸਵਾਲ: ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੇ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਪੂਰਾ ਨਾਵਲ ਹੀ ਲਿਖ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਸਦੀ ਖਾਸੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਤੂੰ ਦੁਖਦੀ ਰਗ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਧਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਵੱਸ 'ਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਪੂਰਾ ਸਵਾ ਸਾਲ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਸੱਚ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਸ 'ਸਕੇ' ਨੇ ਦਸ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਤਿ ਨਿਗੂਣੀ, ਨਾਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋੜ ਕੇ ਸੁਲੀ 'ਤੇ ਟੰਗੀ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਘੁਲਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਰਹੇ ਇਕ 'ਮਿੱਤਰ' ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦਾ ਗੰਦ ਲਿਖਵਾਉਣ, ਛਪਵਾਉਣ, ਇਕ-ਦੋ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੀ ਛਪਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ 'ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਚਰਚਾ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਨਾ ਸਹੀ, ਹਫ਼ਤਿਆਂ-ਬਧੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਛਬੀਲ ਵੀ ਲਾਈ ਰੱਖੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਡੇਢ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ :

'Capitalism tears up all bonds between men, and replaces them by selfishness, desolves the world of men, and atomized each other. It leaves no other nexus between man and man, naked self-interest than callous 'Cash payment' and desolves personal worth into 'exchange value.'

ਮੇਰਾ ਗੁਨਾਹ ਏਨਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੱਕ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਤਾਂ ਰਹੇ ਪਰ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ : ਯੋਬਟ ਏਵਰੇਟਹਨਿਗ ਉਹ 'ਸਕਾ' ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਘੋਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ -ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰਿਕ 'ਸਿਆਣਪ' ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾ ਸਕਿਆ।- ਉਸ ਗੰਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ 20-25 ਹਜ਼ਾਰ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਹੁਣ ਅਜਿਹੀ ਕਰਤੂਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਛਪਿਆ ਉਹ ਗੰਦ ਨਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਤਿਲ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸਚਾਈ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਘਿਣਾਉਣੀ ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਛਪਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿੱਥੇ 95% ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਘਟੀਆ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪਣ ਲਈ, ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਲਤੜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋਣ, ਓਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਛਪਣ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕ ਲਏਗਾ ਏਦੂੰ ਘਟੀਆ ਇਲਜ਼ਾਮ ਕੀ ਹੋਏਗਾ ਇਹ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਇਹ ਚਰਚਾ ਵੀ ਸੁਣੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਲੰਮੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਲਿਖ 'ਤਰਸ ਦਾ ਪਾਤਰ' ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤੇ ਕਈ ਤੈਨੂੰ ਦੰਭੀ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਇਹ ਉਹੋ 'ਸੱਜਣ' ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਗੰਦ ਨੂੰ ਖੂਬ ਉਛਾਲਿਆ-ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਪੈਂਗਾਂ ਪਿੱਛੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇਕ-ਦੋ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਸਨ-ਉਹ ਹੁਣ 'ਸਕੇ' ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ,

-ਡਾ. ਕੇਸਰ- ਉਹ ਤਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਿਆ; ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਗਿਆ ਉਸੇ ਕੋਲ ਠਹਿਰਦਾ ਸਾਂ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ-ਡੇਢ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਉਸ ਸੁਹਿਰਦ, ਵਿਦਵਾਨ, ਕਵੀ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਹੀ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਇਨਸਾਨ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਫੋਲਿ ਫਦੀਹਤਿ ਮੁਹਿ ਲੈਨਿ ਭੜਾਸਾ॥

ਇਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਚੱਬਣ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲਹੂ 'ਚੋਂ ਸਵਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ-ਮਾਰਦੇ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਵਾਂਗੇ, ਬੋਲਦੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਕੌਣ ਫੜ ਸਕਦਾ ਹੈ।' ਜੇ ਵੀ ਕਹਿਣ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਹੈ

-ਭਲਕ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।- ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਠੀਕ ਹੈ।

ਕੱਲ੍ਹ ਤੇ ਅੱਜ

ਸਵਾਲ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਦੀ ਹੰਢਾ ਕੇ ਤੂੰ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਕੀ ਬਦਲਾਓ ਦੇਖੇ ਹਨ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਸ਼ਾਇਦ ਤੇਰਾ ਸੁਆਲ ਸਾਹਿਤ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਏ ਬਦਲਾਓ ਤੋਂ ਹੈ।

ਬਦਲਾਓ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ -ਕੰਧੀ ਉੱਤੇ ਰੁਖੜੇ- ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਚੰਗੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਚੋਣ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕੇ ਕਿਤਾਬ ਛਪਵਾਉਂਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਕਈ ਕਈ 'ਰਲੀਜ਼ ਸਮਾਗਮਾਂ' ਉੱਤੇ ਵੀ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਾਰਨ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇ ਤੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਲੱਭਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਆਸ ਬੱਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ, ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਅਜੋਕੇ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਈ ਮਾਹੌਲ ਬਾਰੇ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਦਾ ਹੈਂ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ 'ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਬਹੁਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਲੇਖਕ, ਕਵੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਚੰਗੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪਰਸਾਰਨਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਵਰਗੇ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਠੀਕ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਉੱਚ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਇਹਨਾਂ ਸਭਾਵਾਂ ਨੇ ਕਰੇ-ਕਰਾਏ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਉਦੋਂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ -ਏਥੇ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਉਸ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਖੁੱਗ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਖਰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਲਿਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।-

ਸਵਾਲ: ਤੂੰ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਹੈਂ। ਕੀ ਬਹੁਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਮੌਲਿਕਤਾ ਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : 1995 ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁਣ ਵੀ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਹੈ। -ਦੋ-ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਲਿਖਣ ਵਾ ਵੀ, ਪਰ ਰੋਜ਼ ਨਹੀਂ।- ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਜਵਾਨੀ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਵਰਤਦਾ ਹਾਂ। ਮੌਲਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟੀ ਤੇ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਮੌਲਿਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਕੀ 'ਬਲਾ' ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਕੀ ਤੂੰ ਕੋਈ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਿਤ ਪਾਤਰ ਵੀ ਘੜੇ ਹਨ?

ਗੁਰਦਿਆਲ: 'ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਿਤ ਪਾਤਰ' ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਪਾਤਰ ਸਿਰਜੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੇਲੇ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਬੰਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜੋਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਦੁੱਧ-ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਘੁਲ-ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਤਰ, ਦ੍ਰਿਸ਼, ਘਟਨਾ, ਵਸਤੂ, ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਸਭ ਅਨੁਭਵ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਯਥਾਰਥ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੂੰ ਬੁੱਤ ਤਰਾਸ਼ਣ ਤੇ ਮੂਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਕਦੀ ਤੂੰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਬਣਨਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਏਸ ਸ਼ੌਕ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ: ਬੁੱਤ ਤਰਾਸ਼ਣ ਚਿਤ੍ਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ 1950-60 ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਖਾਸਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਪੈਸਾ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਲਿਆ -ਰੰਗ ਤੇ ਬੁਰਸ਼ਾ ਵੀ ਖਰੀਦਣੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਏ- ਉਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਬਣਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵੀ ਅਲੁੜ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲਏ ਸਨ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਕਲ ਆ ਗਈ, ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ੌਕ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਾਲੀ-ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵਿਹਲਾ ਬੈਠਾ, ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਜ਼ੂਲ ਚਿਤ੍ਰ ਵਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ (ਬਿਨਾ ਸੋਚੇ) ਪਰ ਸ਼ੌਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। -ਵੈਨਗਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ, ਇਰਵਿੰਗ ਸਟੋਨ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ 'ਲਸਟ ਫਾਰ ਲਾਈਫ' ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਵੀਹ-ਤੀਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਇਹ 1960-62 'ਚ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵੈਨਗਾਰ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ, ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਹਦੇ ਭਰਾ, ਥਿਉ ਨੂੰ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਇਕ ਵਾਕ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ: 'ੌ' ਏਣਚਲਲਏਣਟ ਸ਼ੇਲ ਸਿ ਂਟਿਹੇਟ ਅਦਮਣਿਟੁਰੋ ਮਅਦਨਏਸਸ ਇਸ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਔਧਾ ਪਾਗਲਾ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਲੱਗਿਆ -ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।-

ਸਵਾਲ : ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਕਦੀ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ?

ਗੁਰਦਿਆਲ: ਨਾਟਕ ਬਹੁਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ। ਤਿੰਨ ਕੁ ਇਕਾਂਗੀ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ। ਤਿੰਨ ਇਕਾਂਗੀ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਕੂਲ ਆਫ ਡਰਾਮਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ 'ਚ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਕੈਸੇਟ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ-ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਫ਼ਲ ਰਿਹਾ। ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਾਟਕ ਤਾਂ 30-35 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਖੇਡਿਆ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਕਈ ਸ਼ੋਅ ਮਰਹੂਮ ਹਰਪਾਲ ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਾਟਕ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਡਰਾਮਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਦਰਜਨਾਂ ਵਾਰ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਖੇਡਿਆ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਔਲਖ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦੀ ਸਫ਼ਲ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਨਾਟਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਔਲਖ ਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਾਂਗ ਆਮ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। -ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਾਟਕ ਕਦੇ ਵੀ ਸਫਲ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।-

ਗਿਆਨਪੀਠ ਤੱਕ

ਸਵਾਲ: ਤੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਸੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ: ਇਹ 'ਚੁੱਕਣ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇੰਜ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਬੱਚਾ ਗੋਦੀ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ! ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿਚ ਇਕ ਆਰਟੀਕਲ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ -ਨਾਵਲ ਛਪਣ ਤੋਂ ਮਗੀਨਾ ਕੁ ਮਗਰੋਂ- 'ਓ ਰਏਮਅਰਕਅਬਲਏ ਂਵਦਲ ਉਹਦੀ ਤੁਲਨਾ ਪ੍ਰਮ ਚੰਦ ਦੇ 'ਗੋਦਾਨ' ਤੇ ਫਣੇਸ਼ਵਰ ਰੇਣੂ ਦੇ ਮੈਲਾ ਆਂਚਲ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ, ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ ਕੋਲ ਕੁਰੁਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ। ਡਾ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ

ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਉਸਨੇ। ਸਭ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ। ਪਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਤੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਣਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜੌਟ। ਇਸ ਨਾਵਲ 'ਚ ਦੋਏ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਕਿਉਂ ਵਡਿਆਈ ਜਾਨੈਂ?' ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ 'ਖੈਰ-ਖੁਵਾਹਾਂ' ਨੇ ਖੰਭਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉਡਾਈਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਆਈ; -ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ-ਸਾਹਿਤ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਦੋਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ।-

ਸਵਾਲ: ਫੇਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਾਮਵਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਗਿਆਨਪੀਠ ਮਿਲਿਆ। ਤੇਰੀ ਇਹਨਾਂ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਰਸਾਈ ਸੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਚੁੱਕਣ' ਤੋਂ ਡਾ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਨਾਮਵਰ ਤੱਕ ਮੇਰੀ 'ਰਸਾਈ' ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ 'ਮਿਹਰਬਾਨੀ' ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਸਨਮਾਨ, 'ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ' ਤੇ 'ਰਸਾਈ' ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। -ਤੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਤਾਂ 'ਖੈਰ-ਖੁਵਾਹਾਂ'- ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਅਜਿਹਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਿਛੇ ਦੱਸ ਆਇਆਂ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ 'ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ' 1964 ਵਿਚ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। 'ਮਿਹਰਬਾਨਾਂ' ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ 'ਮਿਹਰਬਾਨੀ' ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਦੋਂ 1966, 67, 68 ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ, 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ', 'ਅਣਹੋਏ' ਤੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ, 'ਸਰਬੁਤਮ ਗਲਪ ਪੁਸਤਕ' ਵਜੋਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਏਨਾ ਰੌਲਾ-ਰੱਪਾ ਪਿਆ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ -ਜੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ- ਉਹ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਹੀ -1975 ਵਿਚ- ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਸਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵੀ ਉਸੇ ਨਾਵਲ -ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ- ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ। 'ਮਿਹਰਬਾਨਾਂ' ਦੇ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਚਾਲੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਣ ਉਹ ਕੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਂ ਲਵਾ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕਿਸ 'ਰਸਾਈ' ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਲੈ ਲਏਗਾ! ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲੱਤ ਭੰਨ ਲਏਗਾ।

ਸਵਾਲ: ਤੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ 'ਪੰਜ ਦਰਿਆ' ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ -ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ- ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਕੁਝ ਮਲਵਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਪੁੱਛੇ। (ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਹ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਮਲਵਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੇ, ਕਈ ਹੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਆਲੋਚਕਾਂ ਵਾਂਗ ਟੀਕਾ-ਟਿੱਪਣੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਲਵਈ ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਵਰਤੇ ਹਨ; ਸਿਰਫ਼ ਅਰਥ ਪੁੱਛਦੇ ਸਨ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, 'ਭਾਸ਼ਾ ਉਪਭਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰਿਧ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਮਲਵਈ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮੈਂ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਸਵਾਲ: ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਤੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਲਟਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੋੜ 'ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਤਾਏ ਬਿਸ਼ਨੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਰਾਜਗੀਰੀ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਚਾਕਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਚਾਕਰੀ ਦੇ ਪਲੜੇ ਕਿਵੇਂ ਤੋਲਦਾ ਹੈਂ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : 'ਵਿਚਾਲੇ ਲਟਕਣ' ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਬੀਤਿਆਂ ਪੰਜ ਦਹਾਕੇ ਹੋ ਗਏ -ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਸ ਸਾਲ 'ਚਾਕਰੀ' ਛੱਡੀ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋ ਗਏ- ਪਰ ਮਿਹਨਤ ਅਜੇ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਚਾਕਰੀ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ-ਪੜ੍ਹਨ, ਲਿਖਣ ਦੀ। ਸੋ ਹੁਣ 'ਤੇਲਣ' ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਖੱਟੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਖਾਧੀ ਹੈ; ਚਾਕਰੀ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ੀ ਸੀ, ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਏ, ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ। -ਚਾਕਰੀ ਦਾ ਇਕੋ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਮੀਂਹ ਜਾਓ ਹਨੇਰੀ ਜਾਓ ਟੁੱਕ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜਿਉਣ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।-

ਸਵਾਲ: ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਗਿਆਨ ਏਨਾ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਬਾਤਾਂ ਪਾਈ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਬਾਬਤ ਕੀ ਰਾਏ ਹੈ ਤੇਰੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 'ਜਾਣਕਾਰੀ' ਤੇ 'ਮੁਹਾਰਤ' ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਲਾਭ ਅਮਰੀਕਾ, ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਤੇ ਜਾਂ ਤੀਜੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ 10-15 ਫੀਸਦੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਤੀਜੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਲੁੱਟ ਦੇ ਧਨ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ -ਜੋ 90 ਫੀਸਦੀ ਹਨ- ਸ਼ਰਾਬ, ਹਿੰਸਾ, ਸੈਕਸ, ਕ੍ਰਿਕਟ, ਮੁੱਕੇਬਾਜ਼ੀ, ਕੁੱਟਮਾਰ ਤੇ ਅੰਗ ਤੋੜਨ ਵਰਗੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਐਸੇ ਮੱਕੜ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਚਿੰਤਕ -ਜਿਵੇਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਚੌਮਸਕੀ- ਇਸ ਮੱਕੜ-ਜਾਲ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੀਡੀਏ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ, ਧਨਾਢਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਏਡੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਗੌਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮੱਕੜ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਉਲਝਾਏ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਪਹੁੰਚਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਮੁਹਾਰਤ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਾਮਿਆਂ, ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਤੋਂ ਬਣਵਾਏ, ਅਤਿਅੰਤ ਘਾਤਿਕ ਜੰਗੀ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਠੋਸਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਇਰਾਕ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਵਰਗੇ 'ਖੁੰਘਾਰ ਬੰਦੇ ਤੋਂ 'ਬਚਾਉਣਾ' ਲਈ, ਇਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਏ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡੱਕ ਕੇ ਨੰਗੇ ਕਰਕੇ ਬਦਫ਼ੈਲੀ ਵੀ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। -ਜੇ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ 2005 ਦੇ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਿਜੇਤਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੇਰਾਲਡ ਪਿੰਟਰ ਦਾ, ਪੁਰਸਕਾਰ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਭਾਸ਼ਣ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬੁਸ਼ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਪਰਖਚੇ ਉਡਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਮਿਆਂਕਦਾ 'ਮੇਮਣਾ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।-

ਭਾਰਤ ਨੂੰ, ਅਮਰੀਕਾ, ਯੂਰਪ, ਜਾਪਾਨ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ 'ਤਰੱਕੀ' ਆਪਣੀ ਲੁੱਟ ਲਈ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ 15 ਕਰੋੜ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕੀਤੀ, ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਸੀ ਤੋਂ ਨੱਬੇ ਕਰੋੜ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੰਗੋਟੀਆਂ ਵੀ ਲਾਹ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਅੱਸੀ ਨੱਬੇ ਕਰੋੜ ਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰੀਆਂ ਵੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਡਾਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਕਣ ਲਈ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਵਪਾਰੀ, ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਤੇ ਮਾਹਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ -ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰ 'ਸ਼ੇਡ' ਦੇ 'ਬਾਬੇ' ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।- ਪੰਜਾਬ ਵਰਗੇ ਕੁਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ 'ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ' ਨੂੰ ਇਸ 'ਵਿਕਸਿਤ ਤਕਨਾਲੋਜੀ' -ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ 'ਗਿਆਨ' ਕਿਹਾ ਹੈ- ਨਾਲ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਜ ਲੁੱਟਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਨਿੱਕਾ-ਵੱਡਾ ਕਿਸਾਨ ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਏਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇ ਹੀ ਰਾਹ ਬੱਚੇ ਹਨ-ਜਾਂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰੇ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ 'ਲੇਬਰ ਚੌਕਾਂ' ਵਿਚ ਜਾ ਖੜੇਵੇ। ਪਰ ਲੇਬਰ-ਚੌਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੈਂਕੜੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ, ਰੁੱਖੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਕੜ ਬਣੀਆਂ ਦੇ-ਦੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਘਾਰ ਕੇ ਟੁੱਟੇ ਸਾਈਕਲਾਂ ਉੱਤੇ ਘਰੇ-ਘਰੀ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-ਜਿੱਥੇ ਭੁੱਖੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਵੀ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ, 'ਗਿਆਨ ਦੇ ਹੜ੍ਹ' ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਕੀ ਕਹਾਂ, ਕੀ ਨਾ ਕਹਾਂ! -ਗੁੱਸਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਕਰੀ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਖ਼ਿਆਲ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਯੂਰਪੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਚੰਗਾ ਖਾਧਾ, ਚੰਗਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ, ਤੀਜੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੋ ਜਿਹੜੇ, ਅਨਪੜ੍ਹ, ਨਿਰਾਸ਼ ਤੇ ਲੁੱਟੇ-ਪੁੱਟੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਡੇਢ ਕਰੋੜ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨ ਦੇ ਹੜ੍ਹ' ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਦੇਖਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਂਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਸ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ', ਅੱਧੀ ਰਯਤਿ' ਕਿਹਾ ਸੀ।) ਕੌੜੀ ਸਚਾਈ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਸੱਠ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 90 ਫੀਸਦੀ ਲੋਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹਨ -ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਖਰ ਜੋੜ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇ-ਚਾਰ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ-ਦੋ ਮਿੰਟ ਲਾ ਕੇ ਦਸਖ਼ਤ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਉਹ ਪੰਜ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੋਟਾਂ ਪਾ-ਪਾ ਚੁਣ ਕੇ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੱਛੂਆਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕੀ ਹੈ? ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਢਿੱਡ-ਪੇਟ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ, ਬੈ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਉਹ ਵਿਹਲੇ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦੇ ਕਿਉਂ ਫਿਰਦੇ ਹਨ? ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਜਾਂ ਘਾਟ ਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ? -ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ਼ ਕਿਹੜੇ 'ਗਿਆਨ ਦੇ ਹੜ੍ਹ' ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ!-

ਛਾਤੀਆਂ ਵੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ

ਸਵਾਲ: ਰੌਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਇਕ ਨੰਗੀ ਤੀਵੀਂ ਤੇ ਉਹਦੇ ਨਿਆਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖੇ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵੀ ਵੱਢੀਆਂ ਸੀ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਛਾਤੀਆਂ ਵੱਢਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਤੇਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਸ਼ਬਦ 'ਮਨੁੱਖਤਾ', ਸ਼ਾਇਦ, ਸੇਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਪਤਨ ਮਗਰੋਂ, ਸਾਡੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦਾ ਉਹਨੂੰ 'ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਮੌਤ' ਸਮਝਣ ਵਰਗੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ।

ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪੱਥਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਸ ਲੱਖ ਸਾਲ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਰ ਦੇ ਪੈਰਾਮਿਡਾਂ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ 15-20 ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਮਿੱਥਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਧਾਤ-ਯੁਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਦਯੋਗ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਕਾਪੇਰਨੀਕਸ ਤੇ ਗਲੀਲਿਓ ਪਹਿਲੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਉਦਯੋਗ ਨਾਲ ਅੰਗਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਸਦੀਆਂ 'ਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਾਸ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਬੰਬਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੁਲਾੜ ਦੀ ਖੋਜ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ 20-30 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਅਖੌਤੀ ਵਿਦਵਾਨ, ਚਿੰਤਕ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ-ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਿਗਿਆਨ ਏਨੀ ਸਚਾਈ ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਕਰ ਗੀ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਹੀ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਕਾਸ -ਚਾਹੇ ਸੁਕਰਾਤ ਦੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਤੋਂ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨ ਲਈਏ- ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੀ ਇਹੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅੰਤਮ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੈ? ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ, ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਮੰਨੀਂ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੁਰਖ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਛੜੱਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਵਧੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਕਬੂਲਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਛੋਟਾ-ਵੱਡਾ ਮੁਲਕ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੇ ਪੱਖੀ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ -ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ।- ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਏਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਏਗਾ? ਅੱਜ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਜਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੇਗਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਗਲੇਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਕਿੰਜ, ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਗੇ-ਕੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ, ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? -ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਣਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਕੀ ਹੋਏਗਾ। ਇਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਸ ਪੜਾਅ -ਮੰਜ਼ਿਲ ਨਹੀਂ- ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਵਾਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ, 'ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਨਾਉਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਦੇ, ਕਿਹੜਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ?'

ਜਵਾਬ ਸੀ : ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਿਆ ਮਨੁੱਖ -ਉਹ ਵੀ ਰੋਜ਼ੀ ਪਿੱਛੇ।-

ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਇਮ ਹੈ -ਤੇ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤੱਕ ਰਹੇਗਾ- ਕਿ ਉਸ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬੰਦਾ ਦੂਜੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਦਿੱਸੇ।

ਸਵਾਲ: ਆਪਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਉਮਰ ਤੂੰ ਆਪੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਕਦੀ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਪਦਮਸ਼੍ਰੀ ਬਣ ਜਾਵੇਂਗਾ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਪਦਮਸ਼੍ਰੀ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਾਲਜ ਲੈਕਚਰਾਰ ਬਣਨ ਤੱਕ ਦਾ ਵੀ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ। ਸਿਰਫ਼ੀ ਸਾਂ, ਕੰਮ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਜਿੰਨਾ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਸਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਸਿਰਫ਼ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ। 'ਕੰਮ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕ 'ਕਰਮ' -ਭਾਗ- ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੇ 'ਕਰਮਾਂ' ਦਾ ਫਲ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਮਿਲ ਗਏ। -ਪਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਅਨੁਵਾਦਾਂ 'ਚ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ 'ਚ ਬੀਤਿਆ, ਉਮਰ ਨਹੀਂ; ਉਹ ਮਜਬੂਰੀ ਸੀ।

ਸਵਾਲ: ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਅ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਵਲੋਂ ਅਣਛਪਿਆ ਮੁੜ ਆਇਆ ਸੀ। ਤੇਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਅ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ -ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ- ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਛਪੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਏਗਾ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਅਜਿਹੇ 'ਤਜਰਬਿਆਂ' ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-ਕਿਉਂਕਿ 99 ਫੀਸਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਵਪਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਦਾ ਇਕੋ ਮਕਸਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਲੇਖਕ ਸਾਂ -ਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ 'ਵਿਲੱਖਣ' ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ-। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ -ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਨਾਂ ਸੀ 'ਬਕਲਮਖੁਦ'; ਦੂਜਾ ਸੀ 'ਸੱਗੀ ਫੁੱਲ' ਜੋ ਬਰਨਾਲਾ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਨੇ ਛਪਵਾਏ ਸਨ। ਸੱਗੀ-ਫੁੱਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1960 ਵਿਚ -ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ- ਛਪ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਭਾ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਲਈ 1962 ਵਿਚ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਿਆ ਸੀ। 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਬਾਰੇ ਵੀ ਨਵਯੁਗ ਵਾਲੇ ਭਾਧਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਵਿਕੇ ਕਿ ਨਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ, ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। -ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਸੰਖੇਪ ਚਿੱਠੀ ਭਾਧਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਕੁ ਐਡੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਵੀ ਸੀ।- ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਭਾਧਾ ਜੀ ਨੇ ਉਹਦੀ ਪੰਜ ਸੌ ਕਾਪੀ ਹੀ ਛਾਪੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਦੋਂ -1964- ਚੰਗੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਹਰ ਪੁਸਤਕ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਛਪਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪਵਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਸਵਾਲ ਯੂਰਪ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜਟਿਲ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਹੀ, ਕਲਾਤਮਿਕ ਵੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਹਨ। -ਪਰ ਮੈਂ ਵੀ ਖਿਲਾਰਾ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਹਾਂ, ਸੇ ਏਨਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।- ਐਥਿਕ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸੀਮਤ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਿਛੇ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਵੀ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿਵੇਂ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਹਨ; ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (ਬੰਗਾਲੀ ਤੇ ਮਲਿਆਲਮ) ਕੁਝ ਫਰਕ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ, ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਮਰਿਧ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਾਵਲਾਂ ਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਧਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਸਬੂਤ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਦੋਂ ਮਿਲਿਆ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੰਸਥਾ (ਕਥਾ) ਨੇ ਉਸ ਸਾਲ ਅੰਦਰ ਛਪੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਕੋਈ ਸੌ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਤਿੰਨ ਭੇਜੀਆਂ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਸਭ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ। -ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਛਾਪਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਾਪ ਕੇ ਕੁਝ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।-

ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੌਤ

ਸਵਾਲ: ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਬਹਿਸ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਖਿਆਲ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਨਾਵਲ ਦੇ 'ਮਰਨ' ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਕਰਮ ਸੇਠ ਤੇ ਅਰੁਨਧਤੀ ਰਾਏ ਜਾਂ ਰੁਸ਼ਦੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਕਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਸੌ ਛੇ ਕਰੋੜ ਵਿਚੋਂ 80-90 ਕਰੋੜ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਿਰਾ ਝੂਠ ਲੱਗਦੀ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਤੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਜਾਂ ਤਕਨੀਕੀ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਕਈ ਕਰੋੜ ਅਜਿਹੇ 'ਗਿਆਨ ਦੇ ਹੜ੍ਹ' ਵਿਚ ਵਹਿਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਵਿਹਲੇ, ਰੋਟੀ ਜੋਗੀ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਰੂੜੀ ਦਾ ਕੁਝ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਹਿਤ ਲੱਚਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਵਲ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਹਾਲਤ ਸੱਪ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕੇੜ੍ਹ ਕਿਰਲੀ ਵਾਲੀ ਬਣ ਗਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਿਲਚਸਪ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਪੀਐਚ. ਡੀ. ਕਰ ਰਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛੋ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੋਜ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੀ ਉਹ ਤਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਦਾਨ' ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਦਲਿਤ ਪਾਤਰ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਘੋੜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹਨ ਤੇ ਅਕਲ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਜਿਹੀ ਹੈ।' ਮੈਂ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਫੇਰ ਤੇਰੀ ਪੀਐਚ. ਡੀ. ਦਾ ਥੀਸਿਸ ਅਮਰੀਕਾ 'ਚ ਜ਼ਰੂਰ ਛਪੇਗਾ-ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ।'

ਸਵਾਲ: ਤੂੰ ਜੇ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਕੇ ਛਪ ਗਿਆ, ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ। ਫਿਲਹਾਲ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ

ਸਵਾਲ: ਆਪਣੀ ਬੁੜ੍ਹਾਂ-ਮਾਰੀ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਈਂ ਤੂੰ 'ਨਫ਼ਰਤ' ਦਾ ਕਿਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਐਸੀ ਹੀਣਭਾਵਨਾ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਸੋਭਦੀ ਹੈ? ਤੈਨੂੰ ਕਿਰਤ ਦਾ ਮਾਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਤੂੰ ਤਰਖਾਣੇ-ਲੁਹਾਰੇ ਕੰਮ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੰਦ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ? ਕੀ ਏਨੀ ਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਵੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਆਇਆ? ਆਪਣੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ 'ਕ੍ਰੀਪੈਸ਼ਨ' ਨੂੰ ਤੂੰ ਆਪ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦਿਲ ਦੇ ਵੈਦ ਨਾਲ ਬਹਿ ਕੇ ਘੋਖਿਆ ਹੈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਇਕੋ ਸਵਾਲ ਵਿਚ ਤੂੰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਸੇ ਉੱਤਰ ਨਖੇੜ ਕੇ ਦੇਵਾਂਗਾ।

ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਜਿਹੜਾ 'ਨਫ਼ਰਤ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। -ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਤੂੰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।-

ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਧਰੇ ਟਾਲਸਟਾਏ ਤੇ ਗੋਰਕੀ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹੀ ਇਕ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਟਾਲਸਟਾਏ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕ ਸੀ। ਗੋਰਕੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਟਾਲਸਟਾਏ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਟਾਲਸਟਾਏ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਹਵਾਖੋਰੀ ਲਈ ਜਾਏਗਾ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਤੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਘੋੜੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਟਾਲਸਟਾਏ ਨੇ ਜੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਂਜ ਹੀ ਹਵਾਖੋਰੀ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਟਾਲਸਟਾਏ ਤੋਂ ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸਵਾਲ ਵਰਗਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ, ਉਲਟ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਗੋਰਕੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਹਜ਼ੂਰ ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ-ਇਹ ਕਿਉਂ?' ਟਾਲਸਟਾਏ ਨੇ ਘੋੜਾ ਰੋਕ ਕੇ ਇਕ ਦਰੱਖਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਉਸ ਦਰਖਤ 'ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ ਇਹੋ ਇੱਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ।"

ਜਿੰਨਾ ਕਿਰਤ ਦਾ ਮਾਣ ਮੈਨੂੰ ਹੈ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹਦਾ ਸਬੂਤ 'ਅਣਹੋਏ' ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਿਸ਼ਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ 'ਲਵੇਰੀ ਵਿੱਦਿਆ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਟਿੱਬੇ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਚੋਅ ਲਈਏ। ਉਹ ਧਨ ਨੂੰ 'ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਮੈਲ' ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਸੰਸਾਰ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ-ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ। ਮੇਰੇ 'ਨਫ਼ਰਤ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਦਾ ਕਿਰਤ ਦੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਉੱਕਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਇਹੋ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵ (ਭਏਟੱਏਏਨ ਼ਨਿਏਸ) ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਕਲਾਤਮਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। -ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਪਾਠਕ ਉਹਨਾਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਹੀ ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਾ ਰਹਿਣ।

ਸੰਦ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਹੀ ਗੁਆਚ ਗਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਧਿਆਪਕ ਜਾ ਲੱਗਿਆ ਸਾਂ। ਇਕ ਪੇਟੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਸਭ, ਚਾਚੇ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸਨੇ ਸਾਂਭਣੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਤਾਂ 1966 ਵਿਚ ਤੁਰ ਗਿਆ, ਤੇ ਤੀਜਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣ ਕੇ 35-36 ਸਾਲ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਏਨੀ ਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੇਰੀ ਤੋਬਾ! ਇਹ ਗੱਲ ਤੂੰ ਸੋਚ ਕਿਵੇਂ ਲਈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਆਇਆ? ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਧਰੇ ਤੂੰ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਜਾਂ ਸੁਣ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਭਜਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ -ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਭਜਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ।- ਜੇ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਇਨਾਮਾਂ-ਸਨਮਾਨਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗਿਆਨਪੀਠ ਨੂੰ 'ਆਲੂਆਂ ਦਾ ਬੇਰਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿੰਦਾ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਹਾਨ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਦੇ ਦਮਗੱਜੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿੰਨੇ ਥੋਥੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਦੇ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘਣਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਹ ਨਿਘਾਰ, ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਾਰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਹਰ ਭਾਰਤੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਡੀਂ ਰਚਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। -ਜੇ ਅਜਿਹੀ ਮਹਾਨ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਸਾਡੇ ਹੱਡੀਂ ਨਾ ਰਚੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੁਲਾਮੀ ਕਿਉਂ ਭੇਗਦੇ?-

ਸਵਾਲ: ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਏਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਹੋਏ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਲੇਖ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਕਰੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਦਿੱਲੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਐਸੇ ਸਿਆਸੀ ਲੇਖ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਲੇਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਿਸ ਖਾਤੇ ਪੈਣਗੀਆਂ? ਤੂੰ ਆਪ ਵੀ ਇਹਨੂੰ ਏਨਾ ਮੌਲਿਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਸਰਕਾਰੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀਆਂ 'ਸਿਆਣ-ਮੱਤੀਆਂ' ਨੂੰ ਕੌਣ ਗੱਲਦਾ ਹੋਉ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਚੰਦਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਚੰਗਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਚੋਣਕਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨੇ ਕਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਲੇਖ ਨਾ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਕਿਹਾ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ।

ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ 25-26 ਸਾਲ ਤੋਂ ਲੇਖ ਲਿਖਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਛਪਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਮੈਂ ਏਨਾ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਅਗਿਆਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਬਾਰੇ ਮਾੜੀ-ਮੋਟੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਤੀਸਰੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਵੀ ਲੇਖ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮੱਤਾਂ' ਦੇਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਦੋ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਨਾ ਸਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕਿੱਥੇ ਹਨ।

ਤੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ -ਸ਼ਾਇਦ ਦੋ ਜੋਗੇ ਲੇਖ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਣ- ਉਸ ਖਾਤੇ ਪੈਣਗੀਆਂ ਜਿਸ ਖਾਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਲੇਖ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਯੂਰਪੀਨ ਲੇਖਕ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸਧਾਰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਿਖਦੇ, ਪਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਅੱਜ ਦੇ 'ਆਧੁਨਿਕ' ਭਾਰਤ ਤੇ 'ਗਲੋਬਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ' ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਅਗਾਂਹ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਯੂਰਪ ਦੇ ਲੇਖਕ ਜਿਹੜੇ ਲੇਖ ਲਿਖਦੇ ਸਨ -ਜਾਂ ਹੁਣ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ- ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੱਧਰ ਸਾਡੇ, ਅੱਜ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਗਾਂਹ ਸੀ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਢੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਹੜੇ ਦਸ-ਦਸ ਵਾਰੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਿਤਾਉਣ ਮਗਰੋਂ, ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਲੋਕ ਸਭਾ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਹਨ? ਤੇ ਓਥੇ ਕਰਦੇ ਕੀ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ: ਚੰਦਨ ਨੇ ਸਾਕਾ ਚੁਰਾਸੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਫ਼ੋਟੋਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖੇ ਲੇਖ 'ਚ ਤੇਰੀ ਕਹਾਣੀ 'ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ' ਨੂੰ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀਨ ਕਹਾਣੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਤੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਨੀ ਸੌ ਸੱਠਾਂ 'ਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਈ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਇਹਦਾ ਉੱਤਰ ਤਾਂ ਚੰਦਨ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਠੀਕ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਮੈਨੂੰ ਹਰਿੰਦਰ ਮਹਿਬਬੂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਸੀ। -ਮਹਿਬਬੂ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਹਰ ਗੱਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਹੀਨ ਲੇਖਕ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ।- ਉਹਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ, 'ਤੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਧਰਮ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।' ਪਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਤੇਰੇ ਏਸ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ?' ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਜੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ।'

ਪਿੰਦੀ

ਸਵਾਲ: ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ਿਲਮ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਹੜੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਟਰੇਨ ਟੂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਪਿੰਜਰ ਵਰਗੀਆਂ ਬੇਰੜਾ ਬੋਲੀ 'ਪਿੰਦੀ' 'ਚ ਬਣਨੀਆਂ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਹਿਸ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਿਲਮ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦੀਵੇ ਨਾਵਲ ਤੇ ਬਣੀ ਫ਼ਿਲਮ ਤੈਨੂੰ ਕੈਸੀ ਲੱਗੀ ਸੀ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਮੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦੀਵੇ 'ਤੇ ਬਣੀ ਫ਼ਿਲਮ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਵਾਲੇ ਸੁਖਮ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਪਰ ਮਰਹੂਮ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਿਲਮ ਉੱਤੇ ਮਿਹਨਤ ਏਨੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਨਾਵਲ ਤੇ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਪਾੜਾ ਬਹੁਤ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਉਹਨੇ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲਿਖਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਾਏ ਸਨ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਜ-ਛੇ ਵਾਰ ਸੋਧ ਕੇ ਲਿਖੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਐਨ.ਐਫ.ਡੀ.ਸੀ. ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਫ਼ਿਲਮ ਸਕ੍ਰਿਪਟਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਉਸ ਵਿਚ 170 ਸਕ੍ਰਿਪਟਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨੂੰ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨੂੰ 1990 ਦਾ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਿਲਮ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਰਲਿਨ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫ਼ਿਲਮ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਫ਼ਿਲਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਲਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਏਨੀ ਚੰਗੀ ਬਣ ਸਕੀ ਸੀ -ਭਾਵੇਂ ਐਨ.ਐਫ.ਡੀ.ਸੀ. ਦੇ ਸਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੋਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਨੇਮਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ। ਉਂਜ ਟੀ.ਵੀ ਚੈਨਲਾਂ 'ਤੇ ਦਰਜਨਾਂ ਵਾਰ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।-

'ਪਿੰਦੀ' ਫ਼ਿਲਮ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਹੀ ਭਲੀ ਹੈ। -ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਕਾਪੀ ਵੀ 'ਪਿੰਦੀ' ਵਿਚ ਹੀ ਡਬ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਮੂਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਉਂਕਿ ਡਾਇਲਾਗ ਮੈਂ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬੇਰੜਾ ਫ਼ਿਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ।-

ਸਵਾਲ: ਕਿਸੇ ਇਨਾਮੀ, ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ, ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : 1978 ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਯਾਦ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ -ਸਾਂਝੀ ਖੇਤੀ- ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕ ਰਸਾਲੇ 'ਚ ਛਪੀ ਤਾਂ ਹਫਤੇ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ। -ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵਾਰ ਪਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਨੇੜਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।- ਉਹਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਲੱਦ ਗਿਆ ਹੈ।' ਪਰ ਤੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਓਥੇ ਨਹੀਂ ਕਹੀ।'

ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਖ਼ਤ ਪੁਰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀ ਕਾਢ 'ਪੰਜਾਬ ਆਰਟਸ ਕਾਉਂਸਲ' ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਗ 'ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ' ਵਲੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਸਕਾਰ -1979 'ਚ- ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉਹਨਾਂ 'ਚ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਦਮੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਹੀ ਸਨ।

ਇੰਜ ਉਹ ਪੁਰਸਕਾਰ ਇਕ ਕਹਾਣੀ 'ਤੇ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਲੱਗਦਾ ਸੀ -ਭਾਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਵੇ-ਪਰ ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ ਨਾਵਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਿਆ।-

ਸਵਾਲ: ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਹੋਰ ਦੱਸ।

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਜੇ ਸੁੱਝ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹਦਾ ਸਬੰਧ ਵੀ ਵਿਰਕ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ 1973-74 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਦੀ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਵਿਰਕ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦਾਤੇ' ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਦਾ ਆਕਾਰ ਮਿੱਥੇ ਗਏ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਇਕ ਜਾਂ ਪੌਣਾ ਸਫਾ ਵੱਧ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਅਕਾਰ ਘਟਾ ਦੇਣ। ਪਰ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਆਇਆ, 'ਤੂੰ ਆਪੇ ਘਟ ਕਰ ਲਈਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਨਾ।'

ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਹਫਤਾ ਲਾ ਕੇ ਕੁਝ ਵਾਕ ਕੱਟੇ ਤੇ ਉਹਦੀ ਕਾਪੀ ਟਾਈਪ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਰਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਜਵਾਬ ਆਇਆ, 'ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ, ਜੇ ਤੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ।'

ਪਰ ਇਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਏਨੀ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ। ਉਸੇ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ, "ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ? ਜੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ ਕਿ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਯਕਮੁਸ਼ਤ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਦੇਵੇਗਾ।" ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਬੋਰਡ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਪੈਸਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ, 'ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ।'

ਪਰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੀ ਚਿੱਠੀ ਕਵੀ ਜੀ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ, ਉਹ, ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੇ ਨਾਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹਦੀ ਕਾਪੀ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਗੱਲਾਂ ਉਹੋ ਪੁੱਛੀਆਂ ਸਨ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਪੁੱਛੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ, ਸਬੰਧਿਤ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਦੇਣ ਗਿਆ -ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ ਛਪਾਉਣੀ ਸੀ- ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਉਹ ਚਿੱਠੀ, ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੇ ਦਫਤਰੋਂ ਗੋੜੇ ਖਾ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸਦੀ ਨਕਲ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਗੁਸੇ 'ਚ, ਉਸ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਮੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਵਿਚੋਂ ਪਾੜ ਕੇ ਰੱਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਵੱਡਾ ਕਵੀ ਸਿਰਫ ਪੈਸਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦੈ? - ਪੈਸੇ ਵੀ ਬੋਰਡ ਨੇ ਚੰਗੇ ਦੇਣੇ ਐਂ, ਪਰ ਇਹਨੇ ਤੇਰੀ, ਮੇਰੀ ਤੇ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਐ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਤੂੰ ਭਾਵੇਂ ਵੀਹ ਵਾਰ ਆਖ, ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਛਾਪਣੀ।'

-ਉਸ ਕਵੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵਾਰ, ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਨੇ ਵੀ ਹੱਸਦਿਆਂ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ : 'ਜੇ ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀਹ ਰੁਪਏ, ਪੰਜ ਆਨੇ ਤੇ ਦੋ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਪੈਸੇ ਪੰਜ ਆਨੇ ਮੰਗੇਗਾ, ਵੀਹ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮਗਰੋਂ ਕਰੇਗਾ।'

ਹੁਣ ਤੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਸੋਚ ਸਕਦੈ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਵਿਰਕ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਉਹ ਕਵੀ ਜੀ-ਹੈ ਨਾ ਦੁਨੀਆ ਬਹੁਰੰਗੀ!

ਸਵਾਲ: ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਸੁਆਦਲੀ, ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਜੋ ਪੁਛਣੋਂ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ?

ਗੁਰਦਿਆਲ : ਇਹ 1999-67 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਦੋ ਨਾਵਲ -ਮੜੀ ਦਾ ਦੀਵਾ ਤੇ 'ਅਣਹੋਏ' ਤੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਦੋਏ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਸਾਲ -ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਛੀ ਗਲਪ ਪੁਸਤਕ- ਪੁਰਸਕਾਰ ਵੀ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ ਸਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐੱਡ. ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਸੁਣਿਐਂ ਤੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ-ਕੁਹੂਣੀਆਂ ਵੀ ਲਿਖਦੈ?' 'ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਲਿਖ ਈ ਲੈਨੈਂ।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

'ਕਿਥੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਦੈ?' ਉਹਦਾ ਅਗਲਾ ਸੁਆਲ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਆਪੇ ਈ ਜੋੜ-ਜਾੜ ਕੇ ਲਿਖ ਲੈਨੈਂ।'

'ਲੈ! ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੈ। ਆਪੇ ਜੋੜ-ਜਾੜ ਕੇ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖ ਸਕਦੈ?'

'ਆਪਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਨੇ ਐਂ, ਉਹ ਲੇਖਕ ਕਿਥੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਐ?'

'ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਚੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਐ, ਹੋਰ ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਐ।' ਉਹਨੇ ਪੂਰੀ 'ਦਲੀਲ' ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

'ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਚੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਐ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਐਂ?'

'ਉਹ ਉਦੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਚੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹੋਣਗੇ-ਹੋਰ ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਐ, ਬਿਨਾਂ ਦੇਖੇ?'

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨਾ ਬੇਕਾਰ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, 'ਬਸ ਫੇਰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗਾਹਾਂ ਤੋਂ ਗਾਹਾਂ' ਮੈਂ ਵੀ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖ ਲੈਨੈਂ!'

'ਹਾਂ! ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਐ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਦੇਈਂ, ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੰਗਾ, ਨਾਲੇ ਦੱਸੀਂ ਉਹ ਤੂੰ ਕਿਥੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਲਿਖੀ ਸੀ।'

ਅੱਜ ਤੱਕ -ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਬਾਦ- ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਿਆ। ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ, ਓਥੇ ਆਮ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਦਿਆਂਗੇ। -ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਵੀ ਆਉਂਦੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਠੀਕ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਠਾਣੇਦਾਰੀ', ਚੇਖਵ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਗਿਰਗਟ-ਕੋੜਕਿਰਲਾ-ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੇਖਨੁਮਾ ਕਹਾਣੀ ਗੰਗਾਦੀਨ, ਗਾਲਜ਼ਵਰਦੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਕੁਐਲਟੀ' ਦੀ ਨਕਲ, ਤੇ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ 'ਬੇਬੇ' ਵੀ ਇਕ ਨਾਟਕ 'ਰਾਈਡਰਜ਼ ਟੂ ਦਾ ਸੀ' ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਹੈ।'

ਸਵਾਲ : ਅਖੀਰ 'ਚ, ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 'ਤੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਨਾਮਾਂ-ਸਨਮਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸ।

ਗੁਰਦਿਆਲ : 1954-55 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ 20-22 ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਮੇਤ 45 ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ 40 ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ, ਖੁਦ ਹਿੰਦੀ 'ਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ 8 ਨਾਵਲ ਤੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ- ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਚਾਰ ਨਾਵਲ ਤੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਤੇ ਇਕ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਈ ਦੇਸੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਗਿਆਨਪੀਠ, ਪਦਮਸ਼੍ਰੀ, ਸੇਵੀਅਤ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੇ 1975 ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਸਮੇਤ 24 ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੇ ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪੁਰਸਕਾਰ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਮੈਨੂੰ। ਉਹ 32 ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਮੈਂ 42 ਸਾਲ ਦਾ।- 1954 ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ, ਕਾਲਜ ਲੈਕਚਰਾਰ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਰੀਡਰ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੋਂ 1995 'ਚ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਇਹ 40 ਸਾਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਹੈ।

ਸੇਵਾ ਮੁਕਤੀ ਮਗਰੋਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਵਿਜ਼ਟਿੰਗ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਫੇਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਵ ਐਪੀਨੈਸ ਦੀ ਪਦਵੀ ਉੱਤੇ ਰਿਹਾ।
ਹੁਣ 2004 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਤਾਉਮਰ ਫੈਲੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸੇ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸੈਨਿਟ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਆਦੀ ਸਨ 2007 ਤੱਕ ਹੈ।

 Share this post

Like 0

Share

LEAVE A REPLY

Your email address will not be published. Required fields are marked *

Comment

Name *

Email *

Website

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੜੀ ਬੇਵਫ਼ਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਇਕ ਪਲ ਦਾ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਕਰੋ।

ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਤਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ

ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ!!

Age ਉਮਰ	Per Month Rate / ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਰੇਟ*			
	100,000	250,000	500,000	1,000,000
25	11.34	18.23	29.70	52.65
35	11.70	19.70	31.50	56.65
45	16.20	30.38	54.00	101.25
55	30.60	66.38	126.00	245.25
65	67.68	159.08	311.40	616.05

* Rates may change without notice

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਕਤ ਲਿਖੇ ਰੇਟਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਮੈਂਟ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ?

- ◆ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਘਰ ਖਰੀਦਿਆ ਹੈ ? ◆ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਉੱਪਰ ਮੌਰਗੇਜ਼ ਹੈ ?
- ◆ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਮੌਰਗੇਜ਼ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਨਾਲੋਂ ਸਸਤੀ ਮੌਰਗੇਜ਼ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?
- ◆ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋ ?
- ◆ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਅਜੇ ਛੋਟੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹੈ ?
- ◆ ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਲਾਈਫ਼ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਵੀ ਰਿਨਿਊ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ?

ਜੇਕਰ, ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੁਫ਼ਤ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਰੇਟ ਲਈ ਅੱਜ ਹੀ ਜੀਵਨ ਬੀਮਾ ਇੰਕ. ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ।

ਅਸੀਂ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ, ਕੈਂਸਰ, ਸਟ੍ਰੋਕ ਵਰਗੀਆਂ 20 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ-ਮੁਰਾਦ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਰ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਸੇ ਵਾਪਿਸ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

Jessie Singh
(C.A.I.B)

- ◆ Life Insurance
- ◆ Mortgage Insurance
- ◆ Disability Insurance
- ◆ Critical Illness Insurance
- ◆ Longterm Care Insurance
- ◆ Travel Insurance
- ◆ Health Plans

Jasvir Deol
(C.A.I.B)

For All Insurance Needs Book Appointment Today.

Calgary

Bus: (403) 717 - 0666
Cell: (403) 830 - 7007

Edmonton

Bus: (780) 465 - 6900
Cell: (780) 906 - 4497

